TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Türkiye'de İslami İlimler:
Fıkıh
Osmanlı Dönemi II

ISSN 1303-9369

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 12 • Sayı: 23 • 2014 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu **Editör** Yunus Uğur **ISSN 1303-9369**

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardıç, Serhat Aslaner, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır, F. Samime İnceoğlu, Abdulhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Gökhan Çetinsaya, *T. C. Başbakanlık*
Mehmet Genç, *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Tevfik Güran, *İstanbul Üniversitesi*
Mehmet İpşirli, *Medipol Üniversitesi*
Cemal Kafadar, *Harvard Üniversitesi, ABD*
Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi*
Kemal Karpat, *Wisconsin Üniversitesi, ABD*
Sabri Orman, *T. C. Merkez Bankası*
Ali Birinci, *Polis Akademisi (Emekli)*
İhsan Fazlıoğlu, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Türkçe Redaksiyon Ahmet Özer
İngilizce Redaksiyon Ayşe Tek Başaran
Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Vefa İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 pbx **Faks** 0212. 513 32 20
e-mail talid@bisav.org.tr **internet** www.talid.org
Basım Yılı 2017
Grafik Tasarım: Salih Pulcu **Tasarım Uygulama:** Nurgül Orhan, Zeyd Karaaslan
Baskı-Cilt Şenyıldız Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. No: 3 Kat: 2 Topkapı-İstanbul
Sertifika No: 11964 Tel: 0 212 483 47 91

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. MLA International Bibliography, Index Islamicus, EBSCO Publishing, Turkologischer Anzeiger ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.
Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

@ Yayımlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Cilt 12 | Sayı 23 | 2014

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Türkiye'de İslami İlimler:
Fıkıh
Osmanlı Dönemi II
SAYISI

Sunuş *5-8*

Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Fıkıh Alanındaki Tartışma ve Yaklaşımlar *9-31*
Kaşif Hamdi OKUR

Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer´-Örf Ayrımına Dair Modern Tartışmalar *33-48*
Muharrem MİDİLLİ

Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler *49-166*
Sadık YAZAR

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922) *167-211*
Osman GÜMAN

Mehmet Akif Aydın ile Türkiye'de Fıkıh ve Hukuk Üzerine *213-221*

Molla Hüsrev'in **Dürerü'l-Hükkâm'***ı Etrafında Oluşan Literatür* *223-277*
Orhan ENÇAKAR

Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin **el-Hidâye'***si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar* *279-321*
Murat ŞİMŞEK

Osmanlı'da Fıkıh Risâleleri Literatürü:
Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri *323-360*
Recep CİCİ

Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin **Ketâib'***i Üzerine Bir Değerlendirme* *361-377*
Kaşif Hamdi OKUR

Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür *379-417*
İlhami YURDAKUL - Bilgin AYDIN

EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları
Ocak 2014-Haziran 2014 *419-460*

Sunuş

Türkiye'de İslami İlimler üst başlığıyla bu alanda yapılan çalışmaların hâsılasını ortaya koymayı hedefleyen serimize *Fıkıh* sayıları ile devam ediyoruz. Evvela *Tefsir ve Kur'an İlimleri*'ni iki cilt halinde, ardından *Hadis* konulu sayıyı tek cilt halinde yayınlamıştık. Şimdi ise bu geniş alanın diğer önemli bir ayağı olan *Fıkıh* sayıları ile karşınızdayız. *Fıkıh* sayılarını *Osmanlı Dönemi I, Osmanlı Dönemi II, Cumhuriyet Dönemi I* ve *Cumhuriyet Dönemi II* olmak üzere dört cilt halinde hazırladık. Serinin devamını, hâlihazırda çalışmaları sürdürülen ve yine *Türkiye'de İslami İlimler* üst başlığıyla yayınlanacak olan *Kelam* ve *Tasavvuf* başlıklı sayılar oluşturacak. Bu seride Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde yapılan İslami İlimler çalışmalarının bir envanterinin çıkarılması, bu alanı genel olarak tanımlayabilmek için mevcut çalışmaların değerlendirilmesi, henüz araştırmacıların yeteri kadar ilgisini çekmemiş kaynak ve temaların gündeme getirilmesi ve bu alana katkıda bulunmuş belli başlı kurumsal ve kişisel gayretlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

TALİD'in 2005 yılında neşredilen *Türk Hukuk Tarihi* (c. 3, sy. 5)sayısında ağırlıklı olarak Osmanlı hukukunun resmî kaynaklarını teşkil eden literatür işlenmiş; hukuk ve fıkıh tarihi yazımına dair üç makalenin yanısıra Divân-ı Hümâyun kayıtlarının ana defter serileri, klasik dönemdeki kanunnameler, Tanzimat sonrası kanunlaştırma ve kanunnameler (kanunlar, Mecelle, Arazi kanunnamesi), şer'î mahkeme sicilleri ve sakk mecmuaları tanıtılmıştı. Ayrıca fetva literatürü ve başlangıçtan 1600 yılına kadar olan fürû-i fıkıh kitapları literatürü işlendiği gibi, tematik olarak da Osmanlı'da vakıf, ceza hukuku, zimmiler ve kadın konulu çalışmalar yer almıştı. Kurum tanıtımı türünde ise mahkemelere ve merkezî meclislere dair literatür değerlendirilmişti. Elinizdeki sayılarda ise müftî ve müderrislerin müktesebatının temelini oluşturan fıkıh literatürüne ağırlık verilmeye çalışıldı.

Fıkıh sayılarının Osmanlı dönemine dair ilk iki cildinde yer alan makalelerin bir kısmı doğrudan yazma eser kütüphanelerinde yapılan araştırmalara, Osmanlı

dönemine ait yazma veya matbu şekildeki klasik kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Kanaatimizce bu çalışmalar, Osmanlı hukuku araştırmalarına dair genel haritanın çıkarılması yolunda büyük bir katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte Osmanlı hukukuna dair henüz tam bir envanterin bile çıkarılamadığını belirtmek gerekir. *Türkiye'de İslami İlimler: Fıkıh* sayılarının Osmanlı dönemi fıkıh/hukuk araştırmalarıyla ilgili ortaya koyduğu bir husus varsa o da, araştırma sayısının son on yıldaki artışına rağmen Türkiye'de Osmanlı hukuku çalışmalarının henüz başlarda olduğu, şimdiye kadar yapılan çalışmaların planlı bir araştırmadan ziyade tesadüfî olarak ilerlediği ve çoğu kere şahsi ilgi ve gayretlere dayandığıdır.

Elinizdeki *Türkiye'de İslami İlimler: Fıkıh – Osmanlı Dönemi II* sayısının ilk makalesini, "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Fıkıh Alanındaki Tartışma ve Yaklaşımlar" başlığıyla Kaşif Hamdi Okur tarafından kaleme alındı. Okur, Fıkıh ilminin önemli bir kavşak noktasını teşkil eden klasik dönemden modern döneme geçiş süreci ve son dönem Osmanlı düşüncesinde hayatın akışına yetişebilmek ve ihtiyaçlara cevap verebilmek düşüncesiyle usûl ve furû sahasında yaşanan tartışmaları ve aynı zamanda günümüz fıkıhçıları için de yol gösterici nitelikte olan yaklaşımları inceledi. Muharrem Midilli "Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer´-Örf Ayrımına Dair Modern Tartışmalar" başlıklı makalesinde modern dönemde hukuk alanındaki sekülerleşmeyi tarihî bir zemine dayandırmak üzere başlatılan bir tartışmayı ele almaktadır. Makale, tartışmalarda İslam hukukunun anlaşılma biçiminin tayin edici bir rol oynadığını vurgulayarak, Osmanlı hukuk sistemindeki Şer´î hukuk-örfî hukuk, şeriat-kanun vb. şekillerde de ifade edilen ayrıma dair şimdiye kadar yerli ve yabancı tarihçilerden ilahiyatçılara, sosyologlardan antropologlara uzanan geniş bir kesimin dahil olduğu tartışmaları incelemektedir. Osmanlı döneminde üretilmiş Türkçe fıkıh literatürünün ortaya çıkarılmasına dair çalışmaların yetersizliğinden hareketle hazırladığı "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler" başlıklı makalesinde Sadık Yazar, Osmanlı dönemindeki fıkıh tercümelerine dair yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalar hakkında yaptığı değerlendirmelerin ardından XIII. yüzyılın sonundan başlayarak XIX. yüzyılın başlarına kadarki uzun süreçte Batı Türkçesi ile üretilmiş ikiyüz civarındaki fıkıh tercümesini tanıttığı bir bibliyografya vermekte ve tercümeler hakkında genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Tamamen kütüphanelerdeki yazma eserlerin taranmasına dayalı bu çalışma, fıkıhla ilgili Türkçe'ye tercüme edilmiş eserleri ilk defa bu kuşatıcılıkta ele alması bakımından büyük önem arzetmektedir. Çalışma Türkçe telif edilmiş eserleri dışarıda bırakmakla birlikte Osmanlı klasik döneminde Türkçe fıkıh eserlerinin ağırlıklı olarak tercüme esaslı telif veya şerhli tercüme kabilinden oluşu dikkate alındığında, alana ciddi bir katkı sağlamaktadır. Osman Güman'ın "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)" başlıklı makalesi de, Tanzimat döneminden itibaren yepyeni bir evreye giren ilmihal yazımının boyutlarını ilk defa bu kapsamda ortaya koymaktadır. Tanzimat

Fermanı'nın ilanından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan yaklaşık seksen yıllık süreçte özellikle yeni kurulan eğitim sisteminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilmihal yazımının muazzam bir şekilde artış gösterdiğini tespit etmekte ve telif edilen ikiyüz civarındaki ilmihali, öğrenci ilmihalleri, halk ilmihalleri ve dar kapsamlı ilmihaller gibi farklı kategorilerde ele almaktadır. OrhanEnçakar "Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm*'ı Etrafında Oluşan Literatür" başlıklı yazısında, telif edildiği IX/XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde eğitim ve yargı alanında önemli bir yer tutan Molla Hüsrev'in eseri etrafında oluşan şerh ve hâşiye geleneğini incelemektedir. Çalışmada çoğu Osmanlı ilmiye sınıfı mensubu müderris ve kadılar tarafından şerh, hâşiye, ta'lîk, ihtisar, reddiye, nazım ve tercüme tarzında kaleme alınmış yüz civarındaki eser tanıtılmıştır. Kütüphanelerdeki yazma eserler üzerinden yürütülen çalışma, daha önce herhangi bir kitabiyat eserinde adı geçmeyen, ancak kütüphanelerde mevcut olan çok sayıda eseri de tespit etmekte ve bundan sonra *Dürer* etrafında oluşan literatür hakkında yapılacak çalışmalara iyi bir başlangıç sunmaktadır. "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlıklı yazısında Murat Şimşek, Hanefî füru fıkıh literatürünün temsil gücü en yüksek metinlerinden biri olan *el-Hidâye*'yi ve onun etrafında oluşan literatürü tanıtmaktadır. Orta Asya Hanefi fıkıh geleneği içinde yetişen önemli bir fakih olan Mergînânî'nin eserini yazdığı tarihten bugüne eser üzerine kaleme alınmış şerh, hâşiye, ihtisar, ta'lîk, zevâid, hadislerinin tahrici ve tercüme gibi türlerde -bir kısmı günümüze ulaşmayan- çalışmaları ve ayrıca yakın dönemde *el-Hidâye* üzerine yapılan telif ve tercüme şeklinde çalışmaları değerlendirmektedir. Recep Cici "Osmanlı'da Fıkıh Risâleleri Literatürü: Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri" başlıklı yazısında XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış bir fıkıh âlimi ve taşra müftüsü olan Âlim Muhammed b. Hamza el-Aydınî'nin fıkıh risâlelerini konularına göre gruplandırıp kaynakları, şekil ve muhtevası açısından özelliklerini dikkate alarak inceledi ve değerlendirdi. "Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı yazısında Kaşif Hamdi Okur, bir Osmanlı ilim adamı ve bürokratı olan Mahmud b. Süleyman el-Kefevî ve *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr* adlı eserinin tanıtımını yaparken, Kefevî'nin gözüyle Osmanlı fakihlerinin Hanefî fukahâ hiyerarşisi içerisindeki yeri ve dönemin fıkhî tartışmaları hakkında değerlendirmelerde bulundu. İlhami Yurdakul ve Bilgin Aydın "Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür" başlıklı yazılarında şeyhülislamlık kurumunun tesisi ve gelişim tarihine dair değerlendirmeler yaptıktan sonra bu kuruma dair çalışmalar için gerekli olan arşivler, arşiv katalogları, defter serileri ve biyografi kitapları hakkında bilgi verdiler ve konuyla ilgili geniş bir kaynakça sundular.

Türkiye'deki Fıkıh çalışmalarını konu edinen bu sayıların söyleşileri Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Prof. Dr. M. Akif Aydın, Dr. Ali Bardakoğlu, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Prof. Dr. Orhan Çeker ve Prof. Dr. Hamdi Döndüren gibi

sahanın öncü isimleriyle gerçekleştirildi. Söyleşilerde değerli hocalarımızın akademik çalışmalarının seyrini, Türkiye'deki ve dünyadaki fıkıh çalışmaları üzerine düşüncelerini, kazanımlar, sorunlar ve öneriler çerçevesinde bugünkü ve gelecekteki fıkıh çalışmalarının gidişatı üzerine görüşlerini bulacaksınız. Elinizdeki *Türkiye'de İslami İlimler: Fıkıh - Osmanlı Dönemi II* sayısında Prof. Dr. M. Akif Aydın ile yapılan söyleşiyi okuyabilirsiniz.

Derginin son kısmında ise Türkiye araştırmaları üzerine Ocak 2014 - Haziran 2014 tarihleri arasında yayınlanan dergi ve makalelerin içeriklerini toplu halde görebileceğiniz bir ek bulacaksınız.

Fıkıh sayılarının Osmanlı dönemiyle ilgili ilk iki cildinde çeşitli nedenlerden ötürü yer verilemeyen, bununla beraber fıkıh literatürü çerçevesinde zikredilmesi gereken bazı alanlar ve türler de bulunmaktadır. Sayının planlama aşamasında gündeme alınmış olmakla birlikte yazıları muhtelif sebeplerle temin edilemeyen bu türden başlıklar arasında özellikle Osmanlı fürû ve usul literatürüne dair genel çalışmalar bulunmaktadır. Bunun sebeplerinden biri, henüz bu alanda envanter çıkarılması düzeyinde bile ciddi araştırma eksikliğinin bulunmasıysa, bir diğeri bu tür çalışmaların Türkiye'de ancak son yıllarda ilgi görmeye başlamış ve hala araştırma yöntemi ve üslûbuna dair yeterli sayıda öncü örneklerin ortaya çıkmamış olmasıdır. Türkiye'deki yazma eserlerin kataloglama ve dijitalleştirilmesinde arzu edilen gelişmelerin ancak son yıllarda başlamasının da bunda etkili olduğunu unutmamak gerekir. Osmanlı fürû ve usûl literatürüne dair genel makalelerin yokluğu yanısıra önemli eserler veren fakihlere, şerh ve haşiye gelenekleri oluşturan eserlere, önemli tartışma konularına ve fakihlerin gündemine dair çalışmalar da yapılamamıştır. Osmanlı'dan günümüze fıkıh eğitimi, yani müderrislerin, kâdıların ve müftîlerin nasıl ve hangi süreçlerden geçerek yetiştiği konusunda da bir yazı bulunmamaktadır. Dolayısıyla *fıkıh* sayılarının Osmanlı dönemiyle ilgili olan ciltlerinin, Türk akademyasında şimdiye değin yapılanlar kadar yapılamayanlar yahut yapılmamış olanlar hakkında da fikir vermesi ve bundan sonraki araştırmaların, alanı kapsamak üzere daha yoğun ve planlı olarak gerçekleştirilmesine katkıda bulunması umulmaktadır.

Bu sayının çıkmasını sağlayan yazarlara, hakemlere, ajans görevlilerine, yayın ve danışma kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Fıkıh sayılarının hazırlanmasında baştan sona gösterdiği gayretten ötürü sayı editörü Doç. Dr. Tuncay Başoğlu'na bilhassa teşekkür ederiz.

Türkiye'de İslami İlimler serisinin *Fıkıh - Cumhuriyet Dönemi I* sayısında görüşmek üzere…

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi